

БОРБАТА НА ТОДОР ПАВЛОВ СРЕЩУ ЛЯВОТО СЕКТАНТСТВО В БКП И В ПРОЛЕТАРСКОТО ЛИТЕРАТУРНО ДВИЖЕНИЕ (1929—1932)*

АЛЕКСАНДЪР АТАНАСОВ

Тодор Павлов изживява младостта си в бурно и шеметно време на войни и покруси, на войнишко въстание, на народни вълнения, на масови стачки и митинги, на кипяща партийна дейност, на героичен подем през септември 1923, на фашистка контра-революция и незапомнен класов терор на българи над българи след въстанието, на всенароден гняв от кланетата и жажда за реванш през 1924 и на второ трагично поражение на партията през 1925 г. Това е време на действието, това е революционна практическа школа, която дава огромен житейски, педагогически, революционно-организационен, журналистически и политически опит, която възпитава чувствата, изостря интелекта и дава полет на въображението на талантливия философ и литератор Тодор Павлов.

Още когато отхвърля капитулантското решение на ЦК на партията за „неутралитет“ на 9 юни 1923 г. и се изказва за незабавно въоръжено действие срещу превратджиките, професионалният революционер, главен редактор на централния комсомолски орган в „Младеж“, Тодор Павлов показва, че в главното, в политическото си мислене, в политическата стратегия и тактика вече е ленинец. Той показва това и на нелегалната Витошка конференция на БКП през пролетта на 1924 г., където се обявява както против десните ликвидатори на партията, така и против левичарството, в защита на септемврийската линия на оглавявания от Георги Димитров и Васил Коларов Централен комитет. Показва го и през 1925 г., когато, бидейки вече член на нелегалния ЦК и на неговото Изпълнително бюро, осъжда авантюризма на военния партийен център и се обявява против подготвяния атентат в църквата „Света Неделя“.*

* *Бележки на редакцията.* Настоящата статия е част от по-голямо монографично изследване на автора. Публикуваме я заради актуалността на поставените в нея въпроси.

* В книгата си „Атентатът в катедралата „Света Неделя“ (С., 1989) Г. Наумов привежда безкритично внушението на Д. Златарев, че в последната си среща с К. Янков и Ив. Минков вечерта на 15 април Т. Павлов бил дал съгласието си за извършване на атентата. Наумов пренебрегва обстоятелството, че Златарев е единственият останал жив от тримата главни организатори на това „много тежко“, „безсмислено и лудо престъпление“, както справедливо нарича атентата Марко Фридман. Естествено е виновният да се опитва да впушава, че атентаторите са имали съгласието на мнозинството членове на ЦК. . . В същата книга се цитират безкритично и изказванията на П. Искров, че в разговорите, които е имал *насаме* с Т. Павлов през деня на 15 април, Павлов отначало бил за атентата. Известно е, че П. Искров води борба срещу линията на Г. Димитров — В. Коларов — Станке Димитров и проявява личната си неприязненост към подкрепящи тази линия Т. Павлов още на Витошката конференция. Както сочи сам Г. Наумов, Искров обвинява и Г. Димитров, че се бил изказал в полза на атентата. Докато обаче на Виенския пленум през септември 1926 г. Димитров разобличава клеветата по свой адрес, Т. Павлов, който по същото време е в ареста на Обществена безопасност в София, няма възможност да се защити. Не е чудно, че на пленума във Виена Искров успява да наложи приемането на неблагоприятно за Т. Павлов заключение по въпроса, непотвърдено от безспорни доказателства. Според законите на всички цивилизовани страни обаче недоказаното съмнение се тълкува в полза на обвиняемия. Защо трябва да върваме на господствените твърдения на заинтересовани и пристрастни лица, пренебрегвайки много по-убедителните показания и изказвания на самия Т. Павлов?

Известно е, че след големия провал на ЦК през септември 1926 г. арестуванят Т. Павлов пише *предсмъртно* отворено писмо до другарите и близките си и прави два опита да се самоубие. „От тригодишния опит на движението — заявява той в писмото си — и сегният слепец се убеди, че с тактиката на атентати, чети и терор то не се тика напред, а само се забавя и разрушава. Борих се с всички сили срещу тая тактика и до 16 април, но не можах да победя заслепението, богато подхранвано и от противниците ни, които с безогледния терор тикаха мнозина наши дейци, особено измежду В. О. към контратерор, додето дойде катастрофалният безумен 16 април, който погребва хиляди невинни ценни наши сили. Борих се като лъв след това Център. комитет да признае тоя атентат, целия тоя курс за безусловно погрешен и авторите му виновни пред бъдещето на класата. . .“ Павлов призовава партията да прекрати нелегалната си дейност и да излезе изцяло на легална борба. Той стига до това становище, защото вижда, че атентатът в църквата, отнел живота на повече от сто души, сред които пет деца, е дискредитирал силно името на БКП, защото разбира, че всяка по-нататъшна конспиративна дейност се асоциира в общественото съзнание с подготовка на нови атентати, защото партията не бива да се самоизолира от масите. За да не бъде изтълкувана постъпката му като ликвидаторска и да докаже, че не се бои от смъртта, Павлов се прощава в писмото с близките си и прави два опита да се самоубие. Спасен и изправен отново пред фашисткия съд, той заявява, че се отказва от писмото си, след което държи две речи, в които бичува престъпленията на диктатурата и разяснява благородните цели на комунистите в защита на трудещия се народ. Това му донася нова дългогодишна присъда. . . Макар че признава самоотверженото държане на Тодор Павлов пред съда, партийното ръководство го обвинява в „неиздръжливост“ и „ликвидаторство“ и го отстранява от по-нататъшна ръководна партийна работа. Ние обаче смятаме, че днес този въпрос трябва отново да се обсъди, за да се установи дали Павлов тогава наистина е сгрешил, или е проявил рядко интелектуално и революционно мъжество. . .

Всички тези постъпки на Тодор Павлов не са случайни, те са закономерна и естествена проява на неговото обществено възпитание. В образа на Иван Кондарев Емилиян Станев е уловил много от чертите на тодорпавловското следвоенно поколение интелегенти. Тези високообразовани млади хора приемат добродетелите на теснянката партийност, без да са тежко обременени поради младостта си с недъзите на теснякството. Познали ада на Първата световна война, те са екзалтирани от победата на руския Октомври и жадуват за революционно действие. Те са запознати с диалектичността на Лениновата стратегическа и тактическа мисъл, умът им е настроен критично и антидогматично.

Истина е, че през този период Тодор Павлов не е бил запознат още изцяло с философското наследство на Ленин по простата причина, че важна част от него (например „Философските тетрадки“) се издава за пръв път малко преди пристигането му в СССР. Но от публикациите на българския философ става ясно, че той е изучил основно „Материализъм и емпириокритицизъм“, „Империализмът — висш стадий на капитализма“ и редица други трудове на Ленин. Той следи, дори когато е в затвора, философско-литературния живот в СССР, а след излизането си на свобода през 1929 г. се осведомява основно за всичко, което става там. Доказателства за неговата добра информираност и вярна ориентираност са неговите статии в партийния печат, както и редица позовавания в брошурите му „Трудово-спътническата „литература“ (1930) и „На литературни и философски теми“ (1930—1931).

Фактите говорят, че в края на 20-те години Тодор Павлов вече не само е усвоил основните Ленинови идеи и принципи — той ги е направил свое верую и ръководство за мислене и действие. „В карцера — пише той — аз най-добре почувствувах, че нашата философия не е празно схоластично умуване, не е например ремкеанска гимнастика на ума, а нещо живо, имащо огромно, непосредствено практическо значение за нас.“ И още: „Сега чак, тук, разбирам конкретно и напълно смисъла на този закон

(става въпрос за диалектически закон — б. м., А. А.). *Ние сега сме диалектици и по ум, и по чувство, и по инстинкт, ако щете.*" (1; 25, 30).

Разбира се, Тодор Павлов няма да бъде напълно безпогрешен, чужд на колебания по отделни въпроси, на търсения. Такива „безпогрешни“ ленинци едва ли има и днес. Но той доказва своята ленинска зрелост както в теоретико-публицистичните си изяви, така и — както ще видим — в конфликта си с левосектантското вътрешнопартийно ръководство; както в литературно-критическата си дейност, така и в културно-политическата линия, която отстоява. Това е линия на борба едновременно срещу реакцията, срещу десния опортюнизъм и срещу ултралевичарството, при което главният удар ще бъде насочен срещу последното, явно усетено като главна опасност за момента.

* * *

Известно е, че по-голямата част от завзелите през 1929 г. ръководството на БКП левни сектанти са млади хора, предани на делото на комунизма, но обективните резултати от тяхната линия са крайно вредни за движението. Те отричат изцяло теснячеството, делото на Димитър Благоев и дори, както ще видим, поезията на Христо Смирненски. За разлика от левичарството непосредствено след Първата световна война новото левичарство кокетира с ленинизма и претендира да е негов най-верен представител и тълкувател. Това, както отбелязва Георги Димитров, „не е вече „детска болест“, а коренен порок“ (12; 251). Левосектантите прилагат метода на командване и администриране в партията. Те не търпят никаква критика. Те оценяват невярно обстановката в страната като „революционна криза“, издигат погрешен лозунг за „всеобщо настъпление“ срещу буржоазния лагер като цяло. Те изолират партията от масите, заявявайки, че в момента главната опасност е дясната, докато на дело главна опасност е лявата“ (3; 332, 327).

Ултралевичарството започва още със самонадеяното и невежественото отричане на потребността от философията, с „ликвидаторството“ спрямо философията, която се заменя било с частните науки, било с чистия практицизъм. Затова Тодор Павлов открива периодична „научно-философска колона“ в РЛФ, като още в третия брой на вестника (25. XII. 1929) помества статия на тема „Ликвидаторството“.

Спored него ликвидатори са и руските механисти, които, „използвайки съвършено неправилно някои изрази на Енгелс (и забравяйки казаното другаде от същия тоя Енгелс), издигнаха лозунга „Философията въл!; ликвидатори са и всички ония другари *практици*, които казват: „Дела ни трябват, а не философия! Ще философствуваме, след като победим!...“ Павлов напомня, че Маркс и Енгелс „не само почнаха като философи (хегелианци-левичари), но и си останаха докрая философи“; привежда думите на Ленин, че „без солидно *философско* обосноваване никакви естествени науки и никакъв материализъм не могат издържа срещу натиска на буржоазните идеи и възстановяването на буржоазния мироглед.“

Тодор Павлов изтъква, че е „недопустимо да се отрича ролята на *материалистично-диалектично* разбиране за света“; недопустимо е за един марксист да обяснява всичко направо с обективните (икономически, политически и др.) условия и да таксува като идеализъм всеки опит да се отдаде нужното значение на субективния фактор (и преди всичко на идеологията, на теорията). „Не е ли безспорно днес — пита той, — че причините за септемврийското поражение например лежат главно в субективния, а не в обективния фактор? Не е ли безспорно днес, че при по-голямо морално напрежение на авангарда и при навременното и пълно ликвидиране с деветоюнската, особено в ръководството — победата беше сигурна?“

Тодор Павлов напомня, че след 1905 г., когато следреволюционната криза засегна дори теоретико-философските предпоставки на революционното движение и ревизионизмът (специално махизмът, емпириокритицизмът, богдановщината) стана истинска опасност, Ленин, който не бе писал дотогава философски трудове, посвети не само време, но и такова внимание на работата си над своята философска книга,

че според собствените му думи понякога занемарявал дори редактирането на партийния вестник. . . Този факт „най-недвусмислено показва какво огромно значение е отдавал той на теорията, на философията, на научния мироглед и метод, и следователно колко жалки и смешни са усилията на някои „практици“ да теоретизират своето антимарксистическо философско ликвидаторство“.

Тодор Павлов има основание да бие тревога: „Цяло поколение вече израства само с „чистата практика“, без солидна теоретическа подготовка. Това е една страшна опасност! А още по-страшна опасност е: тъкмо сега и тъкмо на това поколение да хвърляш лозунга: „Философията по дяволите!“ За щастие, добавя той, от маса получени от провинцията и града писма може да се заключи, че сред мнозинството участници в движението „има същински глад за теоретични работи и дълбоко, здраво желание, щото на фашистката идеологическа офанзива да се отговори също с контраофанзива.“

Ленинецът Тодор Павлов не може да не влезе в практически сблъсък с ултралевичарството и в партията, и в литературното движение. Да се решиш на това не е така безопасно, когато сектантското доктринерство се представя за формула на дълга към работническата класа и за „истинска революционност“, а действително ленинското мислене — за „десен опортюнизъм“. . . Още по-трудно е да отидеш на сблъсък, когато ти си „редник“ в партията, а левичарите са нейни ръководители, които гледат на тебе отвисоко. Ето защо Тодор Павлов с присъщото му дълбоко самостоятелно, критично-творческо мислене, но и неизтребимо чувство за дълбока и култ към единството, както на 9 юни 1923 г., както през есента на 1926 г. ще се окаже в драматична ситуация. . .

Завезилите партийното ръководство сектанти тъчат ленинските партийни принципи — задушават всеки опит за болшевишка критика от долу, не дават отчет за дейността си пред партийната членска маса, не ѝ позволяват да си каже в свободна дискуссия думата по предстоящите задачи и тактика на борбата, отнасят се неприязнено към опитни и мислещи дейци. При това самите те нарушават партийната дисциплина, като не се подчиняват на решенията на Коминтерна. Така през декември 1930 г. третият пленум на оглавявания от секретаря Н. Кофарджиев ЦК приема само формално резолюцията на ИККИ — отчита някои левосектантски грешки, осъжда на думи фракционерството, но на дело сектантите продължават същата линия, като дават фракционно тълкуване на решенията на ИККИ. Неслучайно ИККИ отхвърля оценката на третия пленум на ЦК на БКП по вътрешнопартийните въпроси. . . (3; 327, 329).

Ето защо, след като е дискутирал устно цели две години по един или друг въпрос с нелегалните ръководители на БКП, давайки отпор на фанатичния им левичарски догматизъм, Тодор Павлов се решава да наруши формално партийната дисциплина в името на истината и в интерес на партийното дело. В своя сборник „На литературни и философски теми“ (1930—1931) той помества статията „Критика, самокритика и критикарство“, в която открито атакува левите сектанти.

Отначало Тодор Павлов напомня в духа на оценките на ИККИ от август 1930 г. каква е била природата на основаната от Димитър Благоев партия: „Теснячеството не беше нито общоделство, нито болшевизъм. То беше част от левия фланг на II интернационал (не крайната му левица обаче) и отивайки непрекъснато в развитието си все по-наляво и по-наляво, премина след войните и, по-точно след септември, в болшевизъм. Кога стана, или по-точно, кога ще стане то пълен, истински, чистопрообен болшевизъм? Когато се доочисти и от сетните си с. д. елементи и се превърне в органическо единство само от болшевишки такива.“

Един от най-сериозните социалдемократически недъзи, от които партията трябва да се очисти — това е липсата на здрава пролетарска критика и самокритика. „Кой от нас не помни — отбелязва Тодор Павлов, — че критикуването на централните и други ръководства, на партийния печат и пр. се смяташе за нарушение на дисциплината и се преследваше чисто по социалдемократически? Пишущият тия редове например бе публично осмян, задето още при референдума се осмели да се обяви за единния фронт

на работниците и селяните. Нещо повече, даже и в 1929 г., когато в сливения окръжен затвор в една беседа пред политзатворниците направих критика на грешките и отрицателните страни на движението отпреди и след войните (Цимервалд, Владая, железничарската стачка, Кюстендил, Търново, 9 юни и пр.), най-добри иначе партийни другари, като Тр. К-в, Ат. К-в и др., сметнаха такава критика за невъможна и опасна! Сега те навярно са вече на по-друго мнение. . .“

Тодор Павлов забелязва под линия, че „не е забравил и не си е простил“ своите собствени грешки и „декларира още веднъж“, че отдавна си е „теглил всички консеквенции: от движението не бягам, но непритежавайки нужните на един революционен работническата водач качества, оставам прост редник, който, като създава своите задължения, иска да има и правото на другарска критика и самокритика“. От тази нравствено и партийно висока позиция той отхвърля обвиненията, че е „примиренец“ и едва ли не „ликвидатор“, защото се изказал на едно партийно събрание, че „да се викат масите на политически стачки и демонстрации в името на големи, но никак или недостатъчно свързани с непосредствените им интереси лозунги, и без тия акции да са организационно и агитационно подготвени достатъчно, значи да се налива вода именно във воденицата на ликвидаторите“.

Тодор Павлов изтъква, че „марксист-революционер, който не е способен за самокритика и за публично признание на грешките си (за да не пострада „авторитетът“ му), не е всъщност никакъв марксист-революционер, а в най-добрия случай чист социалдемократ“. Сам той дава рядък пример за открита, публична самокритичност още от процеса през 1927 г. и до края на живота си. При това той критикува себе си невинно справедливо. Но той несъмнено има и основание, и партийен дълг, и морално право да постави „пръста в раната“: „От своя страна, отговорните хора на движението, които го ръководеха през последната година, няма ли да признаят сега, че те, стойки изобщо върху генералната линия на движението, в известен смисъл и степен избиваха в ултралевията при провеждането и пренежката на някои акции, на които се поставяха големи задачи и се провеждаха „на всяка цена“, без да бъдат тия акции организационно и агитационно достатъчно подготвени? Или признаването на грешките е монопол само на нас долу, редовите?“

Апелът на Тодор Павлов към сектантите за самокритика обаче е напрежен. Ето защо в навечерието на пленума на ЦК на Работническата партия през юли 1931 г. като редактор на „Работническо дело“ той отпечатва без знанието и съгласието на сектантските ръководители написана от самия него неподписана уводна статия под заглавие „Пленумът на ЦК на РП“. Тук се изтъква, че пленумът има историческа мисия — той ще даде „конкретна марксистка преценка на днешното стопанско и политическо положение и ще постави най-големите и конкретни задачи на РП“; напомня се, че отношенията на РП към всички буржоазни партии особено към „Народния блок“ и по-специално към БЗНС „трябва да се определят с най-голяма възможна марксистка точност; да се вземат правилни марксистки позиции по опасността от преврата и открита фашистка диктатура, както и по въпроса за отношението ни към левицата от БЗНС“.

В уводната статия се напомнят организационните задачи, изложени в Окръжно № 62 на ЦК на РП, като се подчертава, че „пред пленума стои и една извънредно тежка и пълна с историческо значение задача — избиране на ЦК на РП. . . (вместо временния, б. м., А. А.). Разбира се, принципът на орабочаване на ръководството си остава в пълна сила, но това не значи, че той трябва да се окарикатурва, та безспорно изпитания, калени и с огромен опит и марксистка мисъл интелигентни другари да се оставят неизползувани в тия съдобносни за РП и за цялото класово работническо движение дни. . .“ Накрая авторът подчертава, че и обективното развитие на нещата, и партията придават на пленума значение като на един малък конгрес и дори пита: „Не е ли правилно пленумът да постави на разглеждане и въпроса за свикване в колкото се може по-близо време партийния конгрес?“

В същия брой на „Работническо дело“ Тодор Павлов помества в рубриката „Критика и самокритика“ още една статия вече със своя подпис: „Два големи въпроса“.

Той пояснява, че това са въпросите за отношението към левичарите и левицата в БЗНС и за опасността от преврат. Тодор Павлов критикува становища на секретаря на нелегалния ЦК на БКП Н. Кюфарджиев, изложени в легалния вестник „Ехо“ с подпис „Читател“. Той твърди, че „читателят“ на „Ехо“ поставя първия въпрос неясно, намира у него тенденция да се остави левицата в БЗНС без водачи (зашото се иска всъщност те да преминат в редовете на Работническата партия). Той бие тревога относно опасността от нов фашистки преврат и обяснява, че тя иде от противоречията вътре в самата едра буржоазия, чито групировки са под различно външно (френско, италианско и пр.) влияние (4).

Прославил се с философската си полемика срещу ремкеанеца Димитър Михалчев, с политическата и литературната си публицистика в началото на 30-те години Тодор Павлов вече е общопризнат наред с Георги Бакалов духовен наставник на младата революционна интелигенция. Ето защо едва ли е случайно, че настъплението му срещу сектантското партийно ръководство намира косвена подкрепа от неини видни представители. Очевидно неслучайно именно в този момент редакторът на РЛФ Христо Радевски публикува статията си „Художествените творби на др. Т. Павлов“, в която изтъква: „Другарят Тодор Павлов е широко известен не само сред работническите среди, но и отвъд. Примерен партиец, общественик, журналист, литературен критик и философ преди всичко — той е един от идеолозите на работническото движение в България и засега най-голям наш марксист-философ.“ И макар че самият Павлов не се смята за художник, изтъква Радевски, книгите му „Мисъл, смях, душата на варварите“ и „Дино Едноокият“ — сюжети, стихии“, писани в затвора, „са безспорен ценен принос към нашата млада пролетарска художествена литература“ (5).

Пленумът на ЦК на РП обаче отново приема резолюция в сектантски дух. В нея се изисква да се прави „рязко разграничение на двата фронта — тоя на капитала и фашизма срещу тоя на труда и пролетарското освобождение“ и се изразява задоволство, че в изборите „изчезнаха междинните групировки“; издига се отново лозунгът; „Долу капиталистическото робство, да живее работническо-селското правителство и социализъмът!“ Що се отнася до единния фронт, според резолюцията той трябва да се гради само *отдолу*; никакви коалиции с дребнобуржоазните партии — понеже ръководствата им са „фашистки“, техните привърженици трябва да дойдат под нашето знаме и ръководство. (Както е известно, в резултат на сектантската директива да се „разлага“ БЗНС селяните, които обичат своя съюз, започват да се сплотяват в него, БЗНС — да укрепва и множи редовете си и... да отива *надясно*).

Сектантите не закъсняват да отговорят и лично на Тодор Павлов. На 19 юли в „Работническо дело“ е публикувана кратка „Декларация на ЦК на РП“, в която се отхвърля и уводната статия, и статията на Тодор Павлов като „изцяло погрешни и тенденциозни“. Решено било да не се отваря никаква дискусия, а да се разкритикуват възгледите на Павлов в нарочна статия. Това и прави „читателят“ на „Ехо“ в два от следващите броеве на вестника. Той твърди, че Тодор Павлов не е разбрал неговите предишни изказвания по въпроса за БЗНС, че има „объркани понятия“ за противоречията в лагера на буржоазията и че „надценява“ опасността от преврат. Накрая „читателят“ изразява многозначително учудване, че Тодор Павлов не е разкритикувал публично грешките си след Декларацията на ЦК.

На 20 август 1931 г. „Работническо дело“ публикува отговор на Тодор Павлов. Тук Павлов признава, че... е „надценил“ противоречията в лагера на буржоазията и опасността от преврат! По въпроса за отношението към левицата в БЗНС обаче настоява дискусията да продължи, като напомня, че подобна дискусия става и в международното комунистическо движение, че има идея не да преминават левите земеделци в РП, а да се изгради ляв БЗНС. Още веднъж Тодор Павлов заявява, че линията на РП трябва да се изработва чрез дискусия „отдолу догоре“. А що се отнася до очакваната негова самокритика, той отговаря: „Нека ми бъде позволено да отговоря и аз от своя страна

с учудване: може ли да се признават публично грешки, без да е имало публична критика на тях грешки, ей тъй, по декларация, па макар и на ЦК? Никога не съм бягал и не бягам от самокритика и публично признаване на своите *доказани грешки*, но на какво ще заприлича нашата самокритика, ако тръгнем по пътя на публичното признаване на грешки, които не са разкритикувани публично?"

Този отговор разгневява сектантите, които публикуват на 19 септември много по-остра статия под заглавие „Критика, а не критикарство“. Този път на Тодор Павлов се напомня, че той „не спори с Иван или Драган, за да държи един език, достоен за друга участ, а спори с ЦК на РП“, оспорва „линията на партията“. Спорейки с „читателя“ на „Ехо“, той прилагал прийоми на „критикарство“, искал „да прокара контрабандно своите възгледи“. Нещо повече — Павлов прокарал статията си „без знанието на ЦК“, което е „недопустим произвол с партийния печат, който даже дисциплинарно трябва да получи заслуженото си“.

След мъмренето и заплахите към Тодор Павлов следва нова критика на становищата му в духа на същата амбициозна доктринерска схоластика, не без заядливо хващане за неточни или без явно изопачаване на неясни, пък и на ясни фрази. Така, понеже Павлов предлага да се държат масите нащрек под лозунга: „Долу превратаджиите, долу Ляпчев!“, от него искат да обясни защо слага превратаджиите на *първо място* (сиреч смята Ляпчев за *по-малко* зло). Това е „дясноопортюнистична грешка“, която „се корени в неправилните възгледи на Тодор Павлов по основни въпроси на нашето движение, имащи за основа социалдемократическите традиции от периода на тесначеството“. Към края на изобличението се признава мимоходом, че Тодор Павлов е „самотвержен борец“, но се премълчава, че е изтъкват философ и публицист.

Както ще видим, към всичко това се добавят и нападките на литературните сектанти срещу Тодор Павлов по време на дискусиите за отношението към дребнобуржоазните писатели, за фашизма в литературата и за характера на пролетарската поезия и проза.

* * *

Философията е нужна на Тодор Павлов, за да проникне в диалектиката на общественото развитие, да разплете проклетите въпроси на съвременния живот. Главният въпрос, който го измъчва още в затвора, е въпросът за посоките, в които ще се разгръща класовата борба занаяпред, и оттук — за най-адекватната стратегия и тактика на революционното движение: „Трябваше да мина още един път през кръговете на ада, трябваше да бъда пак съден и още един път да прехвърля Лениновия „Империализъм“, за да се събуда окончателно. Буржоазната демокрация бе политическа надстройка над някогашната свободна конкуренция между отделните капиталисти. В епохата на империалистическите тръстове и финансови магнати буржоазната демокрация умря — и няма да се върне вече никога. На нейно място вече идват и дойдоха фашизмът и белите диктатури от всевъзможен тип и степен.“ (1; 27).

Наистина тази обща констатация на Тодор Павлов ще се окаже пресилена. И след Втората световна война буржоазната демокрация все още живее, въпреки неизтребимото желание на империализма да я довърши окончателно. Това се дължи на победата на Съветския съюз над хитлерофашизма, на мощното присъствие на световния социализъм. Но тогава, в края на двадесетте години, пред комунистите в капиталистическа Европа стои трудна дилема: да се върви към „чиста“ пролетарска революция, както в Русия през октомври 1917, както в Германия през 1918, както в Унгария през 1919, или да се вземе най-напред под защита буржоазната демокрация, стъпкана вече от фашистката контрареволуция в Италия, Унгария и България и застрашена от надигания се фашизъм в останалите европейски страни.

Неясен е в тази обстановка и въпросът за съюзниците на работническата класа и на комунистическата партия. След предателството на десните лидери на Втория интернационал десните социалдемократи са смазали пролетарската революция в Германия,

предади са Унгарската съветска република, почти навсякъде разчистват пътя на фашизма. У нас поведението на десните социалдемократи и на десните земеделци е същото. Както отбелязва Тодор Павлов, „ако масата отдолу в БЗНС е отдавна вече олевяла и стихийно едиофронтowska, някоя от водачите на БЗНС са решителни врагове на всеки единен фронт и трудов блок, отдавна влекат съюза под формата на разни коалиции с широките демократи и др. в лагера на открито фашистката буржоазия. . .“ (1; 17). Положението у нас се усложнява от обстоятелството, че българският фашизъм не е „чист“ тоя е принуден да се прикрива зад фасадата на остагъци от буржоазната демокрация, да маневрира с временни отстъпления.

Както вече стана дума, в периода 1925—1927 г. в страната правилно беше издигнат лозунгът за създаване на трудова демократична власт, която да се опира на широките народни маса, за едно работническо-селско правителство като преходна форма към диктатура на пролетариата (13: 299). В края на двадесетте години обаче Коминтернът възприема курс, който по-късно ще бъде квалифициран като сектантски: „Програмата на Коминтерна, приета на Шестия конгрес, насочи стратегически удар срещу дребнобуржоазните партии и главно срещу социалдемократията, обявявайки левите социалдемократи за главна опасност и за опора на фашизма в работническото движение.“ (6; 322). Съответно на това политсекретариатът на ИККИ приема през август 1930 г. резолюция за БКП, в която характеризира социалдемократическата партия като „социалфашистка“, а БЗНС — като „аграрфашистки“. Нещо повече — тези две партии са обявени от БКП за „главен стълб, гръбнакът на фашистката диктатура“ (3; 327, 322). Тази линия на Коминтерна и съответно на БКП ще бъде коригирана, но едва на Седмия конгрес през 1935 г. Едва след като нацистите завземат властта в Германия, след като удавят в кръв работническото движение и хвърлят в концлагери и социалдемократите заедно с комунистите, ще се вземе курс към изграждане на народни фронтове за отпор на фашизма и войната.

И в тази обстановка обаче Тодор Павлов има верен ориентир. През 1930 г. той е по ленински прав, когато пише: „Ние не бягаме от привличането и използването на дребнобуржоазната интелигенция, но за да я използваме, а не тя да ни използва; за да направим с нея наистина единен пролетарски революционен фронт, дето хегемон е пролетариатът, респ. неговият авангард, а не безпринципно общоделско сътрудничество (коалиция). Ние трябва да сме преди всичко *ние*. А какво именно трябва да бъдем? Ленинци.“ (7; 40).

Да се приложи конкретно това общо положение обаче тогава не е така просто. Ултралевичарски настроените партийни ръководители и партийни литератори всъщност не признават никакви компромиси с демократичните писатели. Те се ръководят от доктринерското правило: който не е с нас, той е против нас. При това „с нас“ означава за тях пълно присъединяване към партията, постъпване в нейните редици. Дребнобуржоазният интелигент може да бъде или „отсам“, или „оттатък“, или комунист, или . . . фашист! Но тъй като все пак „чистите“ фашисти са малцина, ултралевичарите не се колебаят да отсекаат, че „щом някой „ляв“ макар и нещичко миреше на фашизъм, трябва да се таксува целият като фашист“. (8; 27).

Тази позиция намира и „теоретическа“ обосновка в статиите на Илия Тодоров (Вл. Топенчаров — б. м., А. А.), който тръгва от самото определение на фашизма изобщо, за да стигне до критерия за фашизма в художествената литература. Според него „фашизмът е преди всичко активна защита на капитализма, а негов носител е преди всичко дребната буржоазия.“ Впрочем тази постановка логично е свързана с установените тогава коминтерновски и партийни квалификации на дребнобуржоазните партии като „фашистки“. Що се отнася до литературата, Ил. Т. заявява: „За нас е достатъчно да открием в едно произведение само един от идеологическите елементи на фашизма, за да намерим зад него пълния заряд на фашистката идеология и за да можем да таксуваме произведението изцяло като фашистко.“ (7; 80).

С тази мярка ултралевичарите оценяват разказа „Служба“ и романа „Бялата пътека“ на Орлин Василев като „фашистки“. Разказът е „фашистки“, защото в него един син (комунист) съветва баща си (стражар) „да намаже колата, вместо сабията“. В условията на фашизма да се възпява мирният труд на селянина и работника означава . . .

да се служи на фашизма. А в „Бялата пътека“ фашистките елементи са „окарикурирането на въстанието и партията, стремежът да се завъртят събитията около личности „герои“.

Тодор Павлов дава отпор на тези схващания, като започва от самото определение на фашизма. Той изтъква, че фашизмът — това е „открита диктатура на финансовия капитал“ и потъпкване на буржоазната демокрация. Признаците на фашистката идеология са: социална демагогия, култ към нацията и към държавата, национализъм, антикомунизъм. „Само там гдето са ни дадени тия елементи (признаци) в едно органическо единство (цяло), може да се говори за чиста, типична фашистка идеология, респ. литература или поезия.“ (7/23).

Разбира се, в 1936 г. още не е било възможно да се стигне до онова разгърнато определение на фашизма, което ще даде Георги Димитров след Лайпцигския процес, но няма ли да е удивителна върнатата насока на мисълта на Тодор Павлов? Във всеки случай той смята, че фашистки литературни произведения са „Причастие“ на А. Каралийчев, „Слънцето угаснало“ на Вл. Полянов, повечето от „историческите“ романи и разкази на издателство „Древна България“, „епопеята“ на К. Христов и др. Що се отнася до Орлин Василев, Тодор Павлов го взема под енергична защита. При нашите условия, сред които се развива сюжетът на разказа „Служба“, отбелязва Павлов, истинският фашистки писател не ще каже чрез своя герой: „Превърни меча в плуг“, а ще каже: „Точи меча си за борба срещу „вътрешните врагове“ на България“ и за реализирането на „велика България“. . . . А „Бялата пътека“ не е фашистки роман, защото „въпреки всички грешки на автора, последният все пак при последна сметка съчувствува в книгата си именно за намиращите се отсам барикадата, а не на ония отвъд. . .“ Не може „поради отделна фашистка нотка или стъпка да окачествим един автор изцяло или направо като фашист“. Това означава „да го ритнем. . . и тласнем по-скоро и по-сигурно отвъд“. (7; 24, 26, 30).

Не би могло да се каже, че в онези години критиката на ултралявото мислене и действие е била лесна и приятна работа. Тодор Павлов е подложен в партийния печат на остри нападки едва ли като десен опортюнист, който „само поради отделна случайно някъде проявена симпатия към пролетариата у един автор е готов да му разтвори пролетарската си прегръдка“. По този повод той пише: „Съдбата се оказа странно внимателна към мене: десетки положителни, а някои дори незаслужено възторжени отзиви за моите работи получавам само в къщи, а в редакциите на „Наковалня“, „Народна просвета“ и РЛФ кой ли вече не опита критическото си перо върху моята грешна милост?“ (7; 30).

Но такава е съдбата на последователния мислител — да бъде атакуван едновременно от враговете и от своите. Тодор Павлов вече отлично разбира това и не се колебае да настъпва срещу извращенията. „Както може да има заразяване с отделни фашистки елементи, не може ли изащо да не може да има излекуване от тях?“ — пита той. — „Вместо да ги „оперирме“, трябва ли такива писатели да ги пратим без време в прегръдките на чистите фашисти?“

Тодор Павлов напомня, че „Ленин и всички ленинци, критикувайки и отхвърляйки слабите, т. е. именно ревизионистическите елементи в Плеханова, го признаваха и признават за един от най-великите, за един от класиците марксистско-философи и социолози“. Той цитира изказването на Кирион, който отхвърля издигнатия от някои в СССР лозунг „Да бием Переверзев!“ и призовава „да се учим от Переверзев, като разкриваме грешките му и вземаме положителното“, за да призове на свой ред: „Да се поучим от московските ленинци. Само *дължото* направим това, *дотождо*ва ние ще престанем да бъдем ленинци в кавички. А *юдето* не престанем да бъдем ленинци в кавички, ние или ще *надценяваме* днешната дръзна буржоазия, отъждествявайки я с оная от времето, когато тя се бореше срещу феодализма за разчистване пътя на капитализма; или пък ще я *подценяваме*, забравяйки непризнавайки, че тя при своето клатушкане вляво и вдясно може (при остри крич и при здрава и правилно действаща класова пролетарска партия) да бъде наш съюзник, вместо да пълни кадрите на фашизма.“ (7; 84).

Тодор Павлов упорито настоява, че отношението на комунистите към „левите“ интелегенти или писатели „в никой случай не е тъждествено с онова към откритите фашисти или аграр- и социалфашистите“. (7; 30). По този повод той напомня случая с Антон Страшимиров, който „бе тръгнал към нас в дните, когато глави се търкаляха по улиците“, но е отблъснат от хора, които искат от него „да бъде ни повече, ни по-малко напълно съзнателен и дисциплиниран партиз“. Напомня случая с Гео Милев, който до самата си смърт е третиран от ултралевичарите като „кариерист“, „анархоиндивидуалист“, „декадент-експресионист“ („Факт: при мене си идвали някои другари да искат, щото „Пламък“ да бъде „ударен“ и „бойкотиран“! ЦК не се съгласи с това, напротив, в „Нов път“ излезе съчувствена рецензия за „Септември“). Павлов критикува леви автори, които отблъскват от РЛФ желаещия да му сътрудничи Славчо Красинки и така улесняват минаването му отвъд, които забравят, че „същият Ламар, който често пише мръсотии по наш адрес, е един от основателите на Антиимпериалистическата лига у нас, имаща за една от задачите си защитата на СССР и борбата против фашизма“. (7; 56).

Тодор Павлов си дава сметка, че с разобличаването на идеологията на невъзможното „спътничество“ не се решава въпросът за отношението към онези творци, които погрешно и демагогски са наречени „спътници“. Този въпрос Тодор Павлов поставя открито и ясно в следващата си статия „И против ултралевичарството“.

Ако става дума, казва той, за „идващите към нас“, то нашата задача е много проста и ясна: ще улесняваме с всички средства окончателното ни нареждане при нас. Целият въпрос е: що да правим с онези дребнобуржоазни, „лвичарски“ настроени писатели, които не желаят да дойдат идейно при нас, но не желаят да отидат и при фашистите. Когато някои дребнобуржоазни писатели са в активна борба срещу фашизма, а срещу партията и СССР правят само известни идейни възражения, бидейки сами наклонни да защитат партията и СССР от фашизма, макар да правят това по свои, дребнобуржоазни съображения — какво трябва да бъде нишето отношение към тях? Историческият опит показва, че революционната партия на пролетариата не може да разчита на успех, ако не слотпява около себе си всички относително прогресивни сили, разбира се, когато самата тя е достатъчно влиятелна, за да ги води, а не да бъде поведена и погълната от тях. Нещо повече — „тъкмо защото борбата става все по-остра и по-решителна, въпросът за намиране на съюзници добива огромно, първостепенно значение! Ултралевичарско безумие е тъкмо в решителните дни да късаш със своите съюзници и да се самоизолираш пред лицето на смъртния и дебнещ те на всяка стъпка враг. Ще бъде ли най-сетне разбрано това от нашите ортодоксални „ленинци“?“ (7; 57).

Наистина в брошурата „Трудово-спътническата“ литература“ Тодор Павлов, както и през 1924 г. споменава имената на Пенчо Славейков, Пейо Яворов, Димчо Дебелянов, Николай Лилiev като създатели на поезия „типично буржоазна и индивидуалистическа, криеща обаче истинския си лик по различни маски, изписани с големи думи за свободата на личността“. На отделни места още си служи със сектантски език: „Зимни вечери“, „Цветарка“ и др. „са именно работи, дето у Смирненски още личи дребният буржоа интелегент и сантименталист“. Тези редове обаче трябва да се разглеждат, както всичко останало, в контекста на ремето. В условията на социална криза и остра класова борба след Първата световна война на преден план излиза идеологическият смисъл на изкуството, и особено на поезията, която тогава е едно от най-силните средства за въздействие върху психиката на интелгенцията и на устремените към просвета работници. Дори и най-талантливата поезия, която сее песимизъм, отреагирвайки комплекси на самотничество и отчаяние, не може да срещне разбиране сред вдигналите се на „последен и решителен бой“. Търсенето на ценности, които такава поезия може да съдържа по мнението на Тодор Павлов ще дойде на дневен ред след победата, а сега тя може да почака в библиотеките. Нейните внушения са опасни и гибелни за младите пролетарски поети, като в този момент имат историческото призвание да създават една съвсем нова поезия на героичния оптимизъм. Ето защо

Тодор Павлов тогава е прав да акцентира върху идеологическата функция на изкуството, дори с риск да отруби нещата. Във всеки случай пак той е първият, който след победата на революцията вдига високо глас „за творческо-марксистско, а не талмудистко-сектантско отношение към литературното наследство“. Пак той дава пръв най-висока аналитична оценка на поезията на Пенчо Славейков.

Посоченият рецидив на сектантска едностранчивост е частична проява на едно мислене, което по своя основен патос вече е по-широко. Характерен е случаят с разказа „Легендата“ от Кръстю Белев. В този разказ, насочен срещу левичарското мислене, се внушава, че спасението на народа ще дойде не от четите, а от съюза и масовата борба на работници и селяни. Понеже разказът е отречен от „Н. Стом.“ (Н. Ланков — б. м., А. А.) като „неактуален“, Тодор Павлов, който го е отпечатал като приложение на собствената си книга „Дино Едноокият“, излиза в негова защита. „Самата мисъл, че пролетарският, че *нашият* писател трябва да пише *само и единствено* върху въпросите (лозунгите) на всяка последна акция, водена от партията и синдикатите, и че трябва да му се забрани да се отклонява в каквато и да било степен от тях, „чисто“ пролетарски и „актуални“ теми, е във висша степен нелепа и смешна. В СССР тия крайности рязко се осъждат и осмиват. . . Др. Н. Стом. не е зле да вземе и проучи мнението на *всички без изключение* руски диалектици и партийци литератори и критици. Иначе неговата защита на „генералната линия“ ще се оказва често пъти окаркичурване на тая линия и пълен литературен провал!“ (7; 79).

Тези редове показват не само недогматично мислене, но и широка осведоменост за съветския литературен живот. Това мислене е школувано вече в търсенето на единство между теорията и практиката, то носи една изстрададена диалектичност на подхода и новаторска устременост на виждането. Тодор Павлов вече не понася нито вулгарния практицизъм, нито схоластичните упражнения. В статията „Пак за нашия философски фронт“ той бие тревога: „Една от грешките ни е в недостатъчното свързване на теоретичните въпроси с нашата конкретна действителност и със задачите на пролетарското класово движение.“ (9).

Публицистиката на Тодор Павлов от края на двадесетте и началото на тридесетте години е пронизана от страстта да се свързват теорията с практиката, мисълта с делото, изследването с борбата. Венец на тези негови усилия е едно философско-литературно есе от 1930 г., което все още не е получило своята историческа оценка. Става дума за статията „Аз“ и „ние“, отпечатана най-напред в РЛФ, а после включена в сборника „На литературни и философски теми“ (1930—1931). След Априлския пленум на ЦК на БКП (1956) Тодор Павлов неслучайно си спомня за този текст, забелязвайки, че ще бъде уместно да се публикува отново.

Тодор Павлов изтъква, че взаимоотношението между индивидуалното и колективното начало е „сложна проблема, която си има своята история“. В наше време тази проблема стои с необичайна острота. Както е известно, „крайният и разюздан индивидуализъм на упадъчната буржоазна поезия породи напълно естествено искането на индивидуалистичното начало да се противопостави колективистичното, на „аз“ да се противопостави „ние“. Но някои пролетарски поети са забравили предупреждението на Ленин, че довеждането на една идея до крайност може да я превърне в абсурд: стига се дотам, да се смята за престъпление срещу пролетарската поезия простата употреба на думата „аз“ в творбите“.

Този въпрос не засяга само поезията, той засяга и социалната практика, и революционната етика, затова Тодор Павлов го поставя на широка теоретическа основа: „Теоретически ние, марксистите, не противопоставяме „аз“ и „ние“ като абсолютно взаимноизключващи се и непримирими неща.“ Всяко общество почива на трудовата връзка, която обединява хората и върху чиято основа израства цялата надстройка от психологически и идеологически явления. Всеки индивид, по драстичното сравнение на Бухарин, е натъпкан като кървавица със социално съдържание. Значи ли обаче това, че обществото е и може да бъде съвкупност от нули, от безличия? Със стаднието и безличие (но пак не абсолютно) се е характеризирало първобитното състояние на човека. Върху почвата на частнособственическите, и особено на капиталистическите отношения,

се разви крайният индивидуализъм. Но, пита Павлов, с изчезването на частната собственост ще изчезне ли индивидуалността и ще се върнем ли към стадността? И отговаря: „Това би било не социализъм, не марксизъм, а тяхната зловна карикатура, която се опровергава не само от нашата теория, но и от цялата ни практика.“

Тодор Павлов се обръща към историята на работническото движение, за да изтъкне, че не познава „по-големи, по-ярки индивидуалности от Маркс и Енгелс, Ленин в Русия, Димитър Благоев у нас. Разбира се, те не висяха във въздуха и ако е вярно, че Ленин създаде своята партия, вярно е също, че партията бе, която създаде Ленин. Те бяха просмукани до последните фибри на съществуото си с психиката и идеологията на колектива (класата), но същевременно бяха неговият най-активен авангард, мислещ със собствената си глава, пълен с инициатива и съзнание за огромния си исторически дълг“.

Но ако въпросът за вождовете е ясен, то как стои въпросът с редовите комунисти? На този въпрос Тодор Павлов дава отговор, който тогава, в сектантското време, не може да не шокира: „Партиецът—пролетарий, живеейки от, за и чрез своя колектив, не само може, но и трябва да бъде същевременно и един малък Ленин за средата, където работи и се движи, т. е. не само може, но и трябва да проявява също тъй и голяма самоинициатива и способност да мисли със собствената си глава и да решава на своя отговорност, когато и доколото, разбира се, това се налага, т. е. не само може, но и трябва да бъде една крупна индивидуалност, едно мощно и ярко проявяващо се пролетарско „аз“. Тодор Павлов подкрепя тази своя мисъл с примери от художествената литература. Героите на Гладков от „Цимент“ Глеб и Даша Чумалови са в пълния смисъл на думата масовици и партийци, те са възплетено отрицание на интелегентско-буржоазния индивидуализъм, но същевременно те са най-богати индивидуалности, които истински живеят и се налагат на живота. По примера на Ботев и Смирненски пролетарският поет трябва да говори също като едно велико, богато пролетарско „аз“...“

Не е чудно, че примитивно-колективистичната, обременена с предразсъдъците на патриархално-еснафската традиция сектантска съвест веднага бие тревога и минава в настъпление срещу автора на статията. В редакцията на РЛФ се получават писма, чиито податели обвиняват Тодор Павлов, че „надценява значението на личността и подценява значението на колектива“, когато, „знае се“, тезата на марксизма е „точно обратната“; че се връща към „буржоазния индивидуализъм“. Критикът с инициали И. К. намира за „опасна“ мисълта, че всеки партиец е длъжен, бидейки един малък Ленин за своята среда, да мисли със собствената си глава и да решава на своя отговорност. Разбира се, както си е традиционно за нашенските нрави, принципните уговорки на Тодор Павлов се пропускат, мислите му се изопачават.

Отговорът на Тодор Павлов на тези обвинения става всъщност втора част на неговото съчинение. „Ако е вярно — пише той, — че всяка индивидуалност, всяко лично „аз“ е винаги натъпкано с обществено съдържание, че то се ражда, расте и действа върху определена обществена основа, вярно е също, че това обществено съдържание не е нещо абстрактно, отвлечено, празно, свръхопитно, а е диалектически преплетено в едно живо единство с индивидуалното и заедно с него образува онова конкретно психическо (респ. икономическо и политическо) цяло, което е предмет на пролетарския художествен анализ и синтез. . .“Това не значи, разбира се, че в своята борба и творчество обществото като такова не е едно цяло, което е нещо повече от простия сбор на съставлящите го индивидуални сили, че пролетарският поет не трябва да вижда и пресъздава общественото и класовото движение също и като колективно движение. Пролетарското „аз“ и пролетарското „ние“ — това са двата полюса на едно и също цяло. Само когато, оставайки си противоположни, те взаимно се проникват, само тогава „пламва искрата на истинското пролетарско действие и на истинската пролетарска поезия и изкуство въобще.“

Тук Тодор Павлов обръща внимание на един момент, който и днес се подминава в безброй писания за ролята на колектива: „Колективната борба, работа и художестве-

но творчество в СССР са нещо ново и ценно, не само защото са колективни въобще, а защото са *революционно* — и то *пролетарски революционно колективни*. А тъкмо пък защото са такива, ние виждаме в, чрез, за и от колектива да се искрят както слънчевият образ на Ленин, така и хилядите блестящи образи на редици революционни дейци, учени, философи, поети, белетристи, кинорежисьори и пр., и пр.“

Заклучението на Тодор Павлов е патетично: „Ако е жалко и безплодно всяко „аз“, което не се е просмукало от пролетарското „ние“ и което не диша с целите си гърди стихията на пролетарското „ние“, по-малко жалко и безплодно ли е едно „ние“, което не свети през израсналите и пишно разцъфтели върху неговата почва пролетарски аз?“

Както е известно, икономическата криза, разтърсила капиталистическия свят в края на 20-те и началото на 30-те години, която влошава рязко жизненото равнище на народните маси, води до ново изостряне на класовата борба между труда и капитала. Съвзели се от шока на Вартоломеевите нощи през 1923 и 1925 г., българските трудещи се отново се вдигат на борба за хляб и свобода, за демокрация и социализъм. Народното антифашистко движение увлича отново широки кръгове на интелигенцията, и особено писателите. Те имат примера на пролетарските писатели в Германия, Франция и други западни страни, които са създали вече и свои революционни организации.

В тази обстановка обоснованата от Тодор Павлов линия е единствено правилна, ленинска: критикувайки принципно дребнобуржоазните писатели, „да сключим „съюз“ с тях, например да ги поканим в известни акционни комитети за борба против фашизма в името на нашите (респ. на пролетариата и на дребната буржоазия или по-точно на селячеството) непосредствени икономически, граждански и общокултурни искания“ (7; 58). Тодор Павлов, който през 1924 г. пише, че „литературен единен фронт“ е нещо като „дървено желязо“, вече сам предлага настойчиво да се създаде такъв фронт.

Каго изтъква, че има писатели, които без да са изцяло солидарни с идеологията на комунистическата партия се борят срещу фашизма, той пита: „Защо да не може... да се говори за съюз, респ. за единен фронт с такива именно дребнобуржоазни писатели?“ (7; 58). В „Трудово-спътническата литература“ (1930), след като доказва несъстоятелността на претенциите на Ив. Мешков да бъде признат за „спътник“ на революционно-пролетарската литература, Тодор Павлов настоява за „превъзможване на сектанството, препоръчва „тактично“ отношение и „защита“ на самозваните „спътници“, за да се включат те в единния фронт, за да ги „приобщим към нас“. Той се позовава и на изказванията на ръководителя на Международно бюро на пролетарските писатели Бела Илеш срещу ултралевичарското отношение към дребнобуржоазните писатели. (8; 26—27).

Съществуващият тогава Съюз на българските писатели, макар да включва и демократично настроени творци, макар и мнозинството негови членове да са реалисти, не е в състояние да отговори на повелите на времето. Той е затворена, „елитарна“ организация, субсидирана и от правителството, повечето от неговите членове са чужди на народните борби, други са подкупувани със синекурни държавни служби и командировки в чужбина. Гонените от терористичната власт писатели не намират защита от Съюза, този съюз мълчи позорно, когато трябва да вдигне глас срещу „безследното изчезване“ на Христо Ясенев, Гео Милев, Сергей Румянцев. Вратите на официалния Писателски съюз са затворени за революционните писатели независимо от техния талант. Нещо повече — някои реакционни членове на Съюза нападат в печата прогресивните си колеги.

Ето защо става настоятелна потребността да се създаде друг, достоен за борческите традиции на българските писатели съюз. Именно Тодор Павлов поставя въпроса за създаване на нова широка, непартийна организация на писателите, която да си постави общопрогресивни задачи и да бъде направлявана от активността на партийното ядро в нея. Именно той е инициаторът за издаването на пролетарския литературен

вестник РЛФ („Работнически литературен фронт“) и за създаването на несектантския, първи по рода си в Европа по това време Съюз на трудово-борческите писатели.

Нека видим как по-точно става това.

От една белелжа в самия РЛФ научаваме, че ... Хр. Радевски, Никола Ланков, Ангел Тодоров и др. под ръководството на току-що пуснатия от затвора философ и критик, а също автор на няколко белетристични творби — Тодор Павлов започнаха през ноември 1929 г. да издават литературния седмичник РЛФ (9). Вестникът е първата стъпка към организацията. Както сам съобщава в „Трудово-спътническата“ литература“, Тодор Павлов е взел през същата 1929 г. („миналата есен“) инициативата да се изгради на широка основа една професионална творческа организация, но срещнал „грубото сектантство на някои пролетарски културни работници“. (8; 30).

По този повод Младен Исаев разказва: „Един ден заварих Павлов в квартирата му много неспокоен, с измъчен израз на лицето. Разбрах, че току-що се бе завърнал от някаква нелегална среща с ръководители от Централния комитет на партията, където се обсъждал въпросът за изграждане на съюз на писателите-антифашисти. Левосектантите от Централния комитет държали съюзът да застане на открити революционни позиции, съответстващи на настъпилата революционна ситуация в страната“, да са обяви решително не само срещу буржоазните писателски организации, но и против всякакви дребнобуржоазни, анархистувачи, дружбашки и други, чужди на революцията елементи. Павлов възразил: писателска организация с такава платформа би могла да обедини само комунисти, но не и широк кръг антифашистки настроени писатели. Достатъчно би било съюзът да застане на антифашистки позиции, в защита на съветската култура, за да привлече широки среди от честни литератори. Завързал се остър спор, при който върху Павлов се изсипали цветисти епитети за капитулантство, от което той беше болезнено засегнат.“ (10).

На 13 май 1931 г. в РЛФ е отпечатана проектоплатформа на бъдещия писателски съюз. Върху страниците на вестника се води повече от шест месеца дискусия за характера и задачите на съюза. На 9 декември 1931 г. се учредява Съюз на пролетарските писатели, приема се платформа и се избира временно ръководство с председател Тодор Павлов. Но и след учредяването дискусията не стихва. Някои все още смятат, че съюзът трябва да бъде „чисто пролетарски“ както в Германия и дори че в него трябва да влизат само комунисти. Отпор на това тесногърдно мислене дава преди всичко председателят на съюза Т. Павлов. В статия, публикувана във в. „Ехо“ на 23. 1. 1932 г., той пише: „Съюзът не е и не трябва да бъде тясно партиен (само от писатели-партийци), а има претенцията да обхване и всички ония леви трудови писатели, които още не са дошли при нас, но са ПРОТИВ фашизма и ЗА защитата на съветската култура. Противното при условията на момента, който преживяваме, и пред днешните задачи на нашето движение би било типично сектантство.“

На второто организационно събрание на съюза на 7. II. 1932 г. с доклад излиза пак Тодор Павлов. От доклада и разискванията става ясно, че съюзът трябва да обединява всички антифашистки твърци и това трябва да намери отражение в названието му. Поради цензурни съображения вносно „антифашистки“ се прави предложение той да се нарича „трудоваборчески“. На 10. II. 1932 г. се провежда трето събрание, което слага край на дискусията. Избира се ново ръководство, в което са включени и значителен брой писатели некомунисти. За секретар (председател няма) е избран безпартийният Д. Хаджилев. (11).

Ето какво разказва по този повод Иван Руж:

„Помня тези горещи събрания в учебни стаи на стопанското училище на д-во „Майка“ (сега постоянна изложба на революционната бдителност). Във въздуха сякаш хвърчат електрически искри и всеки миг ще избухне експлозия. Застанал до масата, спокоен и търпелив, с високо бледно чело, увенчано с гъст кичур тъмна коса, 42-годишният Тодор Павлов, който на нас прощъпалниците в литературата, изглеждаше като мъдрец с ръка върху бутилката с духовете, бе докладчик или ръководител на тия първи събрания на напирещите леви литературни сили, за да ги събере, съгласно поръчението

на партията, в един силен фокус — трудово-борчески съюз. Преграклали от напрежение и спорове, разисквахме до полунощ проблеми, които сега не биха затруднили дори първокласника. Какво трябва да съдържа платформата на този борчески съюз? Предложенията валят и се топят като зърна на градушка. Разменените реплики са резки и остри. Умора тежи върху плещите на всички. Следим напрегнато многобройните и разнопосочни препоръки и възражения. Търпението на Тодор Павлов сякаш нямаше граници. Обяснява, успокоява, парира, убеждава, внушава и умело води работата по-нататък. Най-после платформата е избистрена: 1. За социалистическа култура. 2. Против фашизма. 3. За съветската култура.

Ох, тези две думи „съветска култура“! Докато се доберем до тях, бяха нужни три нощи! Първото предложение беше „За Съветския съюз“. Безвластниците не го приеха; принципът за държавата бил в разрез с учението им. За комунистите пък отношението към Съветския съюз беше, както и сега е, определящата водоразделна линия. Стигна се до компромис: защита на съветската култура.“ (12).

Скоро след това Тодор Павлов заминава за страната на Светите, но посетите семена дават добър плод. Съюзът на трудовоборческите писатели заедно с изникналите по същото време или малко по-късно Дружество на новите художници, Съюз на приятелите на СССР и други прогресивни организации разгръщат дейност, невиджана след кървавите погроми през 1923 и 1925 г. Протестни акции срещу полицейските произволи и цензурата, разгласяване успехите на СССР, на съветската култура, борба против подготвяната антисъветска война, гравивна организационно-творческа и масова просветна работа. . . „Големи литературни четения в препълнената с трудов народ и младежи аудитория на Свободния университет на ул. „Раковски“ — спомня си Иван Руж. — Витоша в неделни и празнични дни ехти от песни, декламации, бодри агитки на младежки ремсови, студентски и работнически групи. Масово посетени литературни четения на леви писатели в Пловдив, Стара Загора и други градове в страната. . . Имаше защо да са неспокойни полицейските и буржоазните главатарии. . .“ (12).

„След смъртта на Тодор Павлов неговият боен другар и колега Сава Гановски пише: „Престоят в СССР дава възможност на Тодор Павлов да се преустрои идеологически на ленински позиции, да се задълбочи още повече в диалектическия материализъм и да се заеме с разработването на важни проблеми на марксистко-ленинската философия и особено на ленинската теория на отражението.“ (14). От тези твърдения следва, че до 1932 г. Павлов изобщо не е бил на ленински позиции. . . Впочем на друго място същият автор ще пише, че още преди заминаването си за СССР Тодор Павлов е „активен участник в борбата за идеологическо преустройство на партията на ленински позиции“ (15). Любопитно е как можеш да бъдеш борец за преустройство на партията на ленински позиции, след като сам не си се преустроил. . .

Истината е, че още в статията си за Ленин от 1925 г. (16) Тодор Павлов разглежда ленинизма като нов етап в развитието на марксизма. Още в тази статия, без да отрича заслугите на Плеханов, той изтъква, че Плеханов „не може дори да се сравнява“ с Ленин. А в статия под заглавие „И като философ“ (РЛФ, 22. I. 1930) Павлов отново пише изрично, че Ленин е велик не само като политик, икономист, стратег и организатор. Преди революцията — отбелязва той — Ленин „оставаше за нас и за мнозина в сянка по отношение на Плеханов, когото впрочем и сам той ценеше високо и препоръчваше на младите като учител по философия“. След философските дискусии в СССР обаче „стана ясно, че Ленин е бил също и първостепенен, гениален философ, който, отстъпвайки в известни отношения на Плеханова, в други отношения безспорно го надвишава и поради това може да се равни направо със самите Маркс и Енгелс като философ“. Това е така, защото неговият материализъм за разлика от Плехановия е докрай диалектически, защото Ленин доразвива Маркс-Енгелсовата диалектикоматериалистическа философия след новите успехи на естествените и другите науки; защото Ленин свързва философията с практиката и т. н. Тодор Павлов пръв в България направи усилия да въведе ленинизма също така и в политическата икономия. В предговора към подготвеното от него ново издание на първия том на „Капиталът“ на Маркс

през 1931 г. той изтъква, че Ленин е „най-последователен приемник и продължител на Маркс-Енгелсовото революционно (теоретическо и практическо) дело“. С една дума Тодор Павлов се е преустроил, или по-точно „устроил“ на ленински позиции практически в същата степен, в която се е преустройвала или „устройвала“ и съветската философска и културно-политическа мисъл, развил се е успоредно със своите съветски колеги. Прав е Атанас Стойков, който пише, че когато Тодор Павлов отива през 1932 г. в Москва, „той е вече утвърден партиен и теоретически марксистко-ленински деец в България, автор на редица книги, брошури, студии и статии.“ (13; 37). Ако това не беше така, нима щяха да му предложат веднага след пристигането му в Москва професорско място по философия, и то в Института за червена професура?!

* * *

От литературата е известно, че Тодор Павлов е изпратен от ЦК на партията в Москва да се учи. Ако обаче не забравяме, че по това време той е в остър конфликт с левосектантите, които държат в ръцете си вътрешното ръководство на БКП, не без основание можем да погледнем на това изпращане като на удобен начин за „отървяване“ от опасния публичен критик на лявото сектантство. Че това ще да е било именно така, ни подсказва и обстоятелството, че и след заминаването му Тодор Павлов е разобличаван — този път върху страниците на задграничното партийно списание „Коммунистическо знаме“, което също е в ръцете на левите сектанти — като „меншевиствуващ идеалист“, „опортюнист“ и „ревизионист“.

Продължават нападите си срещу Тодор Павлов и литературните сектанти. На 8 август 1932 г. в РЛФ излиза статия от Борис Огин, озаглавена: „За гнилия либерализъм на РЛФ“. Тук Тодор Павлов е поставен при онези, които не са ленинци и които подлежат на „безпоощадна критика“: „И до днес РЛФ не си е отворил достатъчно очите да надзърне в литературното наследство на Плеханов, Мering, Роза Люксембург, Димитър Благоев, Бакалов, Ив. Генчев, Тодор Павлов, Полянов, Клиничаров и др. При това много от погрешните техни възгледи се провеждат сред младите, подрастващи литературни наши четци и ватори.“ Чел-недочел Плеханов, авторът на статията го „съсича“ безцеремонно: „Взета изцяло, тя (Плехановата концепция за изкуството) е противоположна на марксистко-ленинската концепция (!) — ето защо тя трябва да бъде преди всичко разкритикувана, което в никой случай не сменя въпроса за използване на Плеханов от литературно наследство.“

Врх на сектантското настъпление за „ленинизация“ на литературния пролетарски фронт е статията, публикувана в броя на РЛФ от 8. VIII. 1932 г. под заглавие: „На по-висока степен! Преломът в РЛФ.“ Тази статия има характер на „манифест“, защото е подписана от единадесет литератори-комунисти (Г. Бакалов, Трудин, Ил. Тодоров, Хр. Радевски, Н. Ланков, Г. Караславов, А. Тодоров, Ив. Руж, Борис Огин, П. Петков, Ив. Цеков, А. Жендов). Що се отнася до Г. Бакалов, той е подписал нещо като „самоприсъда“, тъй като сам е обект на критика в текста. Основната мисъл-верую на този „манифест“ е: „Не можем да поведем прелома без *безпоощадна критика* на теснячеството и меншевизма — Благосева и Плеханова.“ В случая „безпоощадна критика“ е несъвместима с гравидното и уважително отношение към обектите, тя има за цел фактически охулването на цялостното им дело. Че това е така, говори целият дух на „манифеста“. Върхът на сектантското заслепление и, бихме казали, глупост, представящи се за „борба за ленинизация“ на нашия революционен духовен фронт, е хулата срещу бляскавата първа звезда на социалистическо-реалистичната поезия у нас, пък и не само у нас. Партийността на Смирненски, се казва в „манифеста“, „не е ленинска партийност, а тесняшка и в никакъв случай не може да бъде считана като степен от борческата, ленинска партийност. Смирненски не разбираше марксистко-ленинската партийност. Теснячеството не е степен на ленинизма. Смирненски е великолепен повод да се разкрийт недостатъците на теснячеството в разбирането на партийността в областта

на литературата и изкуството. . . "Авторите на „манифеста“ осъждат Г. Бакалов за това, че е обявил Хр. Смирненски за класик на българската пролетарска поезия. Според тях Смирненски е „упражнил и упражнява известно влияние над нашите млади писатели и поети и днес“, но той „не може да бъде класик, образец за българската пролетарска поезия днес. . .“, той „не може да се счита за „наш учител“ . . .

Както вече стана дума, Тодор Павлов е дотолкова съвместен и самокритичен, че понякога прибързано капитулира и пред несправедливи обвинения. Оказал се в Москва, той ще преодолее своите колебания и ще заяви, че всъщност му е липсвала „истинска болшевишка бдителност, самокритика и настойчивост в борбата с фракционерите още преди 1932 г. в България“, че не е довел докрай критиката си на лявото сектантство и е „капитулирал примиренчески“ под натиска на преобладаващите в ЦК на Работническата партия левосектантски елементи. Пак тук той ще получи извинението на един от своите най-яростни „критици“ С. Омиров, който ще пише през 1936 г. в съвместна с Тодор Павлов статия в съветското списание „Фронт науки и техники“: „Като разглеждах абстрактно и сектантски историята на БКП (т. с.), аз правех левичарски оценки на стари, заслужили кадри на партията. . . В такава светлина е и моето необосновано обвинение към един от най-старите работници на българския философски фронт — Тодор Павлов, когото определях като меншевиствуващ идеалист. По времето, когато Т. Павлов води непримирима борба (независимо от някои негови грешки) против буржоазните и социалдемократическите теории, подчертавайки изключителните заслуги на Ленин в разработването на философията на марксизма, аз открих фронт на борба срещу него, поставяйки си за задача не да помогна на другаря си, като посоча неговите действителни грешки, а като го изкарах пред партийните маси опортюнист и ревизионист.“

* * *

Преустройството или устройството на революционното работническо движение на ленински позиции е курс на Комунистическия интернационал, поет още със създаването му под ръководството на самия Ленин. Това е курс на ръководството на ВКП (б) за пълно утвърждаване на ленинизма в теоретическата и практиката мисъл на партията и съветското общество, поет веднага след смъртта на Ленин. Това е курс на Българската комунистическа партия, поет под ръководството на Димитър Благоев, Васил Коларов и Георги Димитров. Но в колективните усилия на движението индивидуалната активност на отделните дейци и на идеолозите има огромно значение. В своята емоционално наситена борба за ленинизация на партийната мисъл и практика Тодор Павлов има, разбира се, опора в курса на задграничното ръководство на БКП, в статите и изказванията на Васил Коларов и на Георги Димитров. Той се опира и на решенията на международната организация на пролетарските писатели, оглавявана от Бела Илеш. Но неговите изяви от своя страна подпомагат и укрепват позиите на ленините, на здравите партийни сили у нас и зад граница. Едва ли ще преувеличим, ако кажем, че Тодор Павлов е онзи идеолог и партийен публицист, който дава най-голям отпор вътре в страната на лявото сектантство през 1929—1932 г., който пръв започва вътре в България борбата за действителна, несектантска ленинизация на философския и на литературния пролетарски фронт, за да я продължи и в международен мащаб след пристигането си в Москва през 1932 г., присъединявайки усилията си към тези на съветските философи. Тук той ще напише своите две фундаментални произведения — „Теория на отражението“ и „Обща теория на изкуството“, с които ще направи решаващ принос в преустройството на нашата (и не само на нашата) марксистка философско-естетическа и културно-политическа мисъл на ленински позиции.

